

Józan Péter (1935–2020)

„– minden ámulásom
az életen csügg, nem az elmúláson.”

(Benjámin László: *Köznapi dolgok igézete*)

Életének 86. évében, hosszú, súlyos betegség után, 2020. június 16-án elhunyt Józan Péter, az MTA (Magyar Tudományos Akadémia) doktora, a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) volt főosztályvezetője, nyugalmazott főtanácsadója. Egy nagy egyéniséget, kiváló szakértőt veszítettünk el. Most, hogy már nincs közöttünk, fájdalommal érezzük hiányát.¹

Nehéz elhinni, hogy már soha nem ülhetünk le vele egy kávé és sütemény mellé, hogy megvitassuk, mi történt itthon és a nagyvilágban, vagy elmerüljünk egy hely szépségének, egy könyv mondanivalójának a boncolgatásában. Még sokáig fájón fogjuk hiányolni azt a szellemi feltöltekezést, amelyet ezek a beszélgetések biztosítottak számunkra. Nemcsak szakértelmét tiszteltük, hanem szerettük emberségét, szerteágazó tudását, széles körű műveltségét, fanyar humorát is, de mindenekelőtt életbölcességét, amely segített a dolgokat a maguk jelentősége szerint kezelni.

Józan Péter 1935. április 9-én született Debrecenben. Családja Hajdúböszörményben élt; ő ott járt általános iskolába és a Bocskai István Gimnáziumba, ahol kitűnő eredménnyel érettségizett. Egyetemi tanulmányait a Debreceni Orvostudományi Egyetemen 1961-ben cum laude minősítéssel fejezte be. Praktizálás előtt meg akarta ismerni a betegségek kialakulásának mechanizmusát, az általuk okozott elváltozásokat az emberi szervezetben, amire a kórbonctani területen kínálkozott lehetőség. Így került 1961 és 1964 között a Hajdú-Bihar Megyei Kórház kórbonctani-kórszövettani osztályára, ahol széles körű tudásra tett szert. A KSH-ban 1964. októ-

¹ A szerző köszönetét fejezi ki Lakatos Juditnak és Radnóti Lászlónak a nekrológ összeállításához nyújtott segítségért.

ber 1-jén kezdett el dolgozni, és előrehaladva a ranglétrán, végül a Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály vezetőjévé nevezték ki. Amikor belépett a hivatalba, hivatást vállalt: 70 éves korában statisztikai főtanácsadóként ment nyugdíjba, de haláláig kapcsolatban maradt az intézménnyel, amelyhez úgy kötődött – szokta volt mondani – „mint matróz a hajójához”.

Köztisztviselőként mindvégig szoros összeköttetésben állt a magyar és nemzetközi tudományos élettel a demográfia, illetve az epidemiológia területén. 1966-ban a WHO (World Health Organization – Egészségügyi Világszervezet) 3 hónapos tanfolyamán vett részt a Londoni Egyetem neves intézetében: a Londoni Higiéniai és Trópusi Orvostudományi Iskolában (London School of Hygiene and Tropical Medicine), és ugyanitt 1974/75-ben MSc-fokozatot szerzett orvosi demográfiából. A világhírű demográfus, *William Brass* volt a mentora, aki sok szakmai tanáccsal látta el. Segítségével széles látókörre és sokrétű kapcsolatrendszerre tett szert. Jó érzékkel fedezte fel a szakirodalomban az előremutató módszertani újdonságokat, s azokat alkalmazta is a munkája során. Elsősorban a halálteki halandóság és a különféle rizikótényezők (például az alkoholfogyasztás, valamint a dohányzás) társadalmi-gazdasági és földrajzi összefüggéseinek epidemiológiai elemzésével vált nemzetközileg is elismert kutatóvá. A halandóság változásának korcsoportonkénti és halálokonkénti hozzájárulását a várható élettartam és a továbbélési valószínűség alakulásához *Eduardo E. Ariaga* dekompozíciós módszerével, illetve annak egy változatával vizsgálta. Egyetemi doktori (PhD-) fokozatot 1996-ban a Debreceni Orvostudományi Egyetemen szerzett; 2001-ben a Szegedi Tudományegyetem habilitált egyetemi magántanárrá nyilvánította. Az MTA doktora tudományos címet 2005-ben nyerte el „Válság és megújulás a II. világháború utáni epidemiológiai fejlődésben” című disszertációjával, amelyet a Tudományos Minősítő Bizottság egyhangúlag a maximális pontszámmal, 100 százalékra értékelt. A disszertáció a „Magyarország az ezredfordulón; Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián” sorozatban önálló monográfiaként is megjelent 2008-ban.² Művében öt évtized páratlanul gazdag kutatómunkájának esszenciáját összefoglalva, az alkoholfogyasztás és a dohányzás életkilátásokra, továbbélési valószínűségekre, várható élettartamra, halandóságra gyakorolt hatását tanulmányozta az Amerikai Járványügyi és Betegségmegelőzési Központ (Centers for Disease Control and Prevention) által is alkalmazott, relatív rizikótényezőkön alapuló módszer segítségével. „Az orvos-statisztikus-demográfus szerző személyében szerencsésen ötvöződnek az orvostudomány, a statisztika és a demográfia legújabb ismeretei. Józan professzor közismerten jó tollú kutató, tolla most sem hagyta cserben. A halandóság témakörében mindent tud és

² JÓZAN P. [2008]: *Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.

ami nagyszerű, ezeket az ismereteket szakavatott módon közvetíteni is tudja” – írta róla Hajnal Béla kandidátus a *Statisztikai Szemlében*.³

Józan Pétert professzionális életútján lényegében egy dolog foglalkoztatta: az emberek, szaknyelven a népesség egészségi állapota és az, hogy ez miként tükröződik a megbetegedési és a halálozási viszonyokban, az életkilátásokban. A krónikus nem fertőző betegségek okozta betegség- és halálozási teher, valamint az egészség-egyenlőtlenségek csökkentésének fontosságára a budapesti halandósági különbségek ökológiai vizsgálata kapcsán, elsőként hívta fel a figyelmet. Kezdeményezője, majd vezetője volt az 1994. évi kérdéssel történő első reprezentatív egészségi állapotfelmérésnek, és szakavatott tanácsadója a későbbi, már nemzetközi módszertan szerint végrehajtott egészségfelméréseknek. Kutatásainak köszönhetően ismerjük a dohányzás és a mértékvesztett alkoholizálás hatását a mortalitásra, ti. azt, hogy hazánkban ez a két kockázati tényező évenként mennyi ember halálát okozza, illetve hány évvel rövidíti meg a születéskor várható élettartamot. Az egészségügy hatékonyságának mérésében úttörő vállalkozás volt „az orvosi beavatkozással elkerülhető halálozások” elemzése 14 közép- és kelet-európai országban. A *Remigijus Prokhorskas*-szal közösen szerkesztett „Atlas of Leading and ‘Avoidable’ Causes of Death in Countries of Central and Eastern Europe” (Vezető és „elkerülhető” halálokok atlasza Közép- és Kelet-Európa országaiban) című kiadvány⁴, amely a KSH és a WHO Európai Regionális Hivatalának támogatásával jelent meg, az „Év szakkönyve” pályázaton díjnyertes lett a „Legjobb tipográfia” és a „Közönségdíj” kategóriákban. A kötetet abból az alkalmából, hogy Magyarország volt a Frankfurti Nemzetközi Könyvkiállítás és -vásár vendége, a tudományos könyvek seregszemléjén kiállították a magyar pavilonban. Az 1997-ben angolul megjelent publikáció több mint 300 oldalon közöl kartogramokat, diagramokat, táblázatokat és magyarázó narratívát. Józan Péter közel 160 publikációja – amelyek között monográfiák, folyóirats cikkek, könyvrészletek és szerkesztett előadások találhatók – szigorúan tárgyilagos, adatokkal bizonyított elemzésekre épül. Tudományos tevékenysége során a lakosság egészségi állapotát befolyásoló tényezőket, a megbetegedési és a halálozási viszonyok változásait, valamint azok trendjeit vizsgálta. Munkatársaival elkészítette a Közép-Magyarország régió demográfiai atlaszát.⁵ Azt vallotta, hogy a halálozási viszonyokat (is) csak úgy lehet megérteni, ha az ember nem elvonatkoztatva, vákuumban vizsgálja őket, hanem társadalmi-gazdasági, kulturális és történelmi kontextusban. Nem elégedett meg az

³ Az idézet (1196. old.) forrása: HAJNAL B. [2008]: Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 86. évf. 12. sz. 1194–1197. old.

⁴ JÓZAN, P. – PROKHORSKAS, R. (eds.) [1997]: *Atlas of Leading and ‘Avoidable’ Causes of Death in Countries of Central and Eastern Europe*. Hungarian CSO Publishing House. Budapest.

⁵ JÓZAN P. – DÁVID P.-NÉ (szerk.): *Közép-Magyarország régió demográfiai atlasza: népesség és népesedés az ezredfordulón és a 21. század első éveiben*. Központi Statisztikai Hivatal, MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.

ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) Fejlesztési Programja keretében kidolgozott HDI-vel (human development index – humán fejlettségi mutató), amelyben azonos súllyal van jelen a gazdasági szféra (GDP [gross domestic product – bruttó hazai termék]), a társadalom ismeretállománya (az iskolázottság) és az életkilátásokat kifejező, születéskor várható átlagos élettartam. Józan Péter munkatársaival úgy módosította azt, hogy a GDP helyett az egy főre jutó adóköteles jövedelemmel, az iskolázottság helyett pedig a felsőfokú végzettségűek arányával számolt.⁶ Ezzel lehetővé vált a halálozási viszonyok és a humán fejlettségi szféra közötti összefüggés kvantifikált vizsgálata a kistérségekben és általában a kis lélekszámú népességek esetében. Az életminőség mérésére alkalmas kompozit indikátor megalkotásával bizonyította azt is, hogy intellektuális kíváncsisága élete végéig egy fiatal emberé maradt. Mindig talált új, felfedezésre, továbbfejlesztésre váró „tudásmorzsát”, új szakmai kihívást, amelynek szeretett volna még megfelelni. Négy évtized alatt öt világörökség országában tartott előadásokat főként a magyarországi, valamint a közép- és kelet-európai halálozási viszonyokról, életkilátásokról.

Közeleti munkásságából említésre méltó, hogy az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, három éven keresztül az MTA köztestületi képviselője, az MTA Társadalomkutató Központjának és a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Intézetének tudományos kutatója, a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Népegészségtani Intézetének habilitált egyetemi magántanára és a Debreceni Egyetem Népegészségügyi Karának vendégprofesszora volt. 1999-ben az Európai Bizottság Élettudományok Igazgatótanácsának (Directorate B. Life Sciences) szakértőjévé nevezték ki. Egyik alapítója és első elnöke volt a Népegészségügyi Tudományos Társaságnak, tagja az Egészségügyi Tudományos Tanács Humánreprodukciós Bizottságának, az Európai Népegészségügyi Társaság Tudományos Bizottságának, valamint számos hazai és nemzetközi tudományos társaságnak: többek között a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak, a Nemzeti Epidemiológiai Társaságnak és az Európai Demográfusok Társaságának. 1981-től ENSZ-szakértő lett népesedési kérdésekben, és a Társadalomorvostani Társaság, valamint a Magyar Statisztikai Társaság tagjaként is tevékenykedett. 2004-ben a Magyar Higiénikusok Társaságának tiszteletbeli tagjává választották, és hosszú éveken át volt a *Statisztikai Szemle*, valamint a *Demográfia* folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja.

Több évtizedes munkásságát kitüntetések sora kísérte. 1988-ban megkapta a Munka Érdemrend ezüst fokozatát, 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét. 1988-ban „Kiváló orvos” címmel, 1991-ben Fényes Elek-emlékéremmel, 2000-ben Keleti Károly-emlékéremmel tüntették ki. 2005-ben a Gábor György Alapítvány Kuratóriuma több évtizedes tudományos munkáját Gábor

⁶ JÓZAN P. [2008]: A módosított humán fejlettségi mutató (MHFM) és alkalmazhatósága az életminőség mérésében. *Statisztikai Szemle*. 86. évf. 10–11. sz. 949–969. old.

György-nagydíjjal és -emlékéremmel ismerte el. Ugyancsak 2005-ben Hajdúböszörmény Város Önkormányzata „a tudományos kutatás terén végzett eredményes tevékenységéért” Hajdúböszörményért díjban részesítette. 2007-ben a KSH elnöke – „KSH Szolgálatért” – aranygyűrűt adományozott számára. 2011-ben az MTA Elnöksége kiemelkedő tudományos életműve elismeréseként – Magyarország demográfiai viszonyainak interdiszciplináris kutatásában elért, külföldön is jegyzett eredményeiért, nemzetközi összehasonlításban tájékozódó megalapozó kutatásaiért – Eötvös József-koszorúval tüntette ki.

A 75. születésnapja alkalmából vele készített interjúban őszinte alázattal vallotta, hogy „Egyetlenegy dolog van a világon, amiből több lesz nekünk is, ha megosztjuk másokkal: ez a tudás. [...] Szeretek tanítani. Ez kényszerít arra, hogy lépést tartsak a területem viharos fejlődésével és rendszerezem fejemben a dolgokat. Csak azt lehet elmagyarázni, amit igazán jól megértünk. És bevallom, ha előadok, közben figyelem az arcokat, és mint a színész érzem, hogy a hallgatók velem jönnek, megnyertem őket valami nagyszerű dolognak, és nem volt ehhez semmi más eszközőm, csak az élőbeszéd, illetve a belőle következő meggyőzés.”⁷

Előadásmódja annyira magával ragadó, élményszerű és remek retorikai fordulatokban oly gazdag volt, hogy a hallgatóság több esetben számolt be arról, szinte érezte az említett tüneteket, „átélte” a betegségeket. A különböző konferenciák, rendezvények versengtek a részvételért, az egyetemek sora kérte fel vendégtanárnak, hívta meg előadónak. Széles körű műveltsége átszötte mondandóját. Különleges élményt nyújtva, közérthetően, de mindig szakmai szabadsággal hozta közel a problémákat, késztette gondolkodásra a közönséget. Több alkalommal az irodalomból merített példát, ezzel téve érthetővé a hallgatóság számára a „száraz” statisztikát. Egyik legismertebb interjújában⁸ *Tolsztoj* bölcsességét idézte a „Háború és béke” című regényből: „A gróf úr sokáig fog élni, mert sok jót evett életében.” Ebben a mondatban Józan Péter azt a lényegi mondanivalót vélte felfedezni, amelyhez képest a tudományos kutatást csak lábjegyzetként aposztrofálta.

Akik szerették, tisztelték, vele ünnepelték a 75. és a 80. születésnapját a KSH-ban tartott két rendezvényen. Családtagok, barátok, pályatársak, kollégák, ismerősök sokasága gyűlt össze, hogy méltó módon köszöntsék Józan Péter professzort. A résztvevők felelevenítették mindazt, ami Józan Péter neve hallatán felidéződött bennük: hangot kapott az ember és a tudás tisztelete, amely irányában megnyilvánult, és amelyet ő is vallott, érzett; az életszeretet, amelynek igazi célja – annak ellenére, hogy neve a halálozási viszonyok, halálokok vizsgálatával forrt össze – az egyéni és társadalmi szintű életminőség javítása volt, valamint a kötelességtudat, amely végigkísérte egész életpályáját, és példaként szolgált a körülötte élők számára.

⁷ Az idézet (444–445. old.) forrása: LAKATOS M. [2010]: Beszélgetés dr. Józan Péterrel. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 4. sz. 439–445. old.

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=1chIjMfgg2A>

A már említett interjú során bensőségesen vallott magánéletéről, sorsának alakulásáról éppúgy, mint pályaválasztásának körülményeiről, szakmai hitvallásáról. „Otthon azt hallottam, hogy a legjobb nevelés a példamutatás”⁹ – ezt maximálisan betartotta, alkalmazta saját életútján. Sok fiatal számára volt példaértékű a tisztessége, kitartása, szakmai igényessége, töretlen kíváncsisága, olthatatlan vágya a megismerésre, a dolgok mélységének feltárására.

„A családi házból több intelmet hoztam magammal az elkövetkező évtizedekre. Mindenekelőtt, hogy céltudatosan kell dolgozni és kiválóan teljesíteni, azt, hogy az embernek kötelessége van nemcsak a szűkebb értelemben vett családjával, hanem azzal a társadalommal szemben is, amelytől az anyanyelvét, a kultúráját kapta. Ha elég szerencsés vagy ahhoz, hogy adhatsz, valójában csak visszaadsz, mert mindannyian adósok vagyunk. Végül, talán patetikusan hangzik, de nálunk lapidáris parancsolat volt »Az emberi személy tisztelete pusztán azért, mert emberi személy«” – nyilatkozta a vele készült interjú során.¹⁰ Mások tiszteletével magának is legendás tiszteletet vívott ki.

Kötelességtudó családban nőtt fel, ahol az volt az elv, hogy ami az embernek kötelessége, abban helyt kell állni. Józan Péter professzor derekasan helytállt, szakmai ismeretei, tudományos munkássága, a vele érintkezőkkel való kapcsolatának előzékeny, közvetlen volta mindannyiunk számára mintaként szolgált és szolgál a mai napig is. Emlékét szeretettel őrizzük!

TOKAJI KÁROLYNÉ,

a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője

E-mail: Karolyne.Tokaji@ksh.hu

Józan Péter *Statisztikai Szemlében* megjelent írásai

JÓZAN P. [2014]: Visszaemlékezések az ötvenéves Népeségtudományi Kutatóintézet történetére. 92. évf. 3. sz. 289–293. old.

JÓZAN P. [2008]: A módosított humán fejlettségi mutató (MHFM) és alkalmazhatósága az életminőség mérésében. 86. évf. 10–11. sz. 949–969. old.

JÓZAN P. [2008]: Main features of epidemiological development in Hungary after the Second World War. Vol. 86. Special number 12. pp. 139–154.

JÓZAN P. [1994]: Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években (I.). 72. évf. 1. sz. 5–20. old.

⁹ Az idézet (439. old.) forrása: LAKATOS M. [2010]: Beszélgetés dr. Józan Péterrel. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 4. sz. 439–445. old.

¹⁰ Az idézet (440. old.) forrása: LAKATOS M. [2010]: Beszélgetés dr. Józan Péterrel. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 4. sz. 439–445. old.

- JÓZAN P. [1994]: Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években (II.). 72. évf. 2. sz. 101–113. old.
- JÓZAN P. [1992]: Az orvostudomány haladása és a magyar halálloki statisztika fejlődése. 70. évf. 8–9. sz. 751–757. old.
- JÓZAN P. [1978]: Keyfitz, N.: Mit jelentene a rákbetegség felszámolása? 56. évf. 12. sz. 1270. old.
- JÓZAN P. [1975]: Chester, T. E.: Az angol egészségügyi hálózat újjászervezése. 53. évf. 1. sz. 92–94. old.
- JÓZAN P. [1972]: Deshaies, J. C. – Seidman, D. R.: Egészségügyi információs rendszerek. 50. évf. 11. sz. 1188–1189. old.
- JÓZAN P. [1971]: Fortney, J. A.: A szakemberek nemzetközi vándormozgalma. 49. évf. 4. sz. 438–440. old.